

Sartre, konkreettisuus, historia

Reunamerkintöjä teoksen *L'être et le néant* julkaisemisen 60-vuotispäivän kunniaksi

Pyrkiessään 1950-luvulla kohti kriittiseen yhteiskuntafilosofiaan soveltuva teoreettista viitekehystä Jean-Paul Sartre päätyi sovittamaan yhteen kaksi vastakkaista ajatussuuntaa. Toisaalta hän yritti vaalia eksistentiaalisen filosofian vaatimusta säilyttää konkreettinen kosketus todellisuuteen, jotta eksistentialismi näin olisi eräänlaista 'konkreettista filosofiaa'. Toisaalta hän korosti, että meidän täytyy hyväksyä tietty tosiasia: konkreettinen todellisuutemme voi tulla ymmärretyksi ainoastaan, kun liitämme välittömän kokemuksemme *historiaan* eli aika-kauteen ja sen moninaisiin sosiaalisiin merkityssuhteisiin. Teoksessaan *Critique de la Raison dialectique* (1960, "Dialektisen järjen kritiikki") Sartre erottaa toisistaan *välittömän* ja *absoluuttisen* konkreettisen:

"[K]riittinen kokemuksemme lähtee liikkeelle välittömästä, toisin sanoen yksilöstä joka toteuttaa itseään [...] *praxiksessaan*, löytääkseen jälleen yhä syvällekyvämpien ehtojen kautta [...] absoluuttisen konkreettisen: historiallisen ihmisen"¹

Sartren tavoitteeksi muodostuu kehittää välineitä, joiden avulla pystyisimme luomaan kokonaisvaltaisempaa ja totuudenmukaisempaa ymmärrystä omasta konkreettisesta historiallisesta todellisuudestamme. *Critique*-teoksessa Sartre ottaa olennaisen askeleen kohti *yhteiskunnallista* ja *historiallista ajattelua*. Samalla hän koettaa jättää taakseen aikaisemman pääteoksensa *L'être et le néant'in* ("Oleminen

ja ei-mitään") synnyttämän liian individualistisen ihmiskuvan.

L'être et le néant'issa – sekä juuri ennen sotaa julkaisemassaan romaanissa *Inbo* – Sartre luo kuvan ahdistuneesta nykyajan ihmisestä, jolle elämän tarkoitus on kadoksissa ja tärkeimmät arvot määrittävät konkreettisten ihmissuhteiden kautta. Tämän ihmisen keskeisimpiin kokemuksiin kuuluu kykenemättömyys tunnistaa itseään sosiaalisesti annetuissa määrittämissä. Hän pyrkii koko ajan väistämään ja ylittämään näitä objektivoitavia, eikä päivän päättyessä löydä muuta kuin yksilöllisen vapautensa välttämättömyyden. Samalla hän huomaa kantavansa omilla hartioillaan vastuuta koko maailmasta: siitä kuka hän on, minkälaisessa maailmassa hän elää ja minne hän johdattaa omaa elämäänsä.

L'être et le néant'in ihminen tuntee välittömän kokemuksen tasolla, kuinka olennaisten merkitysten viitekehys katoaa ikään kuin kulman taakse – "puun juureen", kuten *Inhossa*, toisen objektivoivaan katseeseen, kuten *L'être et le néant'in* vaikuttavimmissa jaksossa Toiselle-olemisesta. Hän ei kuitenkaan löydä keinoja käsitellä näitä kokemuksia *käytännöllisen järjen* tasolla. Hän toteaa, että Me-kokemukset ovat psykologisia harhakuvia, koska mitään kollektiivisia subjekteja ei ole olemassa. Historiallinen todellisuus jättää hänet vaille muuta keskipistettä kuin hänen oma jatkuva projektinsa väistää objektivoitavia ja pysyä liikkeessä. Autenttisuus jää negatiiviseksi eleeksi eikä ulotu toimintaan.

L'être et le néant'in ihminen näyttää

olevan hermeneuttisen, syvennetyn ymmärtämisen tarpeessa. Hän kaipaa vastauksia kysymyksiin "Mistä kaikki nämä merkitykset ovat peräisin?", "Mitä ne ovat?" ja "Mitä voisin niille tehdä?". Kehittääkseen filosofiaansa puhtaasta fenomenologisesta ontologiasta eteenpäin Sartre tarjoaa *eksistentiaalisen psykoanalyysin* metodiksi syvennettyyn ymmärrykseen. Pian hän kuitenkin huomaa tämänkin lähestymistavan riittämättömyyden. Hän myös jättää tavoittelemansa moraalifilosofian puolitiehen, koska sekin kallistuu liialliseen individualismiin.

17 vuotta myöhemmin Sartren pyrki- mykset ratkaista näitä puutteita huipentuvat yhdessä 1900-luvun filosofian kunniahimoisimmista teoksista (joidenkin mielestä yhdessä sen pahimmista ylilyönneistä): *Critique de la Raison dialectique*. Ihmisen maailmassa-olemisen ontologi- alla on siinä edelleen tärkeä sijansa, mutta päällimmäiseksi päämääräksi muodostuu yhteiskunnallis-historiallisten ehtojen *ymmärtämisen* projekti.

Sartren hermeneuttisen epistemologian keskipisteessä on kysymys: miten siirtyä välittömästä ymmärryksestä laajempaan, riittävän kokonaisvaltaiseen ja oikeutettuun ymmärrykseen? Määränpäänä on yhdistää yksilöllinen kokemuksemme analyysiin sosiaalis-historiallisista olosuhteista ja ehdoista. Sartren vastaus tähän haasteeseen vie kahteen suuntaan: toisaalta teoriaan *praxiksen*, eli inhimillisen toiminnan, ymmärrettävyydestä, toisaalta teoriaan sosiaalisen (yhteen)kuuluvuuden ja ryhmittymien ymmärrettävyydestä.

Sartren mukaan inhimillisen teon kokonaismerkitys pitää ymmärtää sen vaikutuksen kautta. Päämäärillämme ja arvoillamme on tietenkin suurta merkitystä teon ymmärrettävyydelle tekona, muuta viime kädessä aikaansaadun tapahtuman kokonaismerkitys on aina sosiaalinen ja osittain riippumaton päämääristämme. Me emme itse pysty hallitsemaan tekojemme todellisia merkityksiä, vaan ne ovat aina vahvasti riippuvaisia tilanteesta ja toisten tulkinnoista. Sartren esimerkissä tummaihoisen lentäjä ”varastaa lentokoneen koska hän haluaa lentää”, mutta koska lentäminen on siinä yhteiskunnassa mustaihoisilta kiellettyä, hänen tekonsa kantaa mukanaan, riippumatta tekijän omista tietoisista aikomuksista, myös merkityksen ”taistelu rasismia vastaan”. Saattaa siis olla, että toimintamme kautta suoritamme tekoja, joista emme ole tietoisia, mutta jotka ovat keskeisiä toimintamme ymmärrettävyydelle.

Sosiaaliteoriassaan Sartre kehittää metodologista kehikkoa yhteenkuuluvuuksien ymmärrettävyydestä. Teorian erottelut avaavat tien erityyppisten merkityssuhteiden ymmärtämiseen samalla kun sillä pyritään löytämään tie historiallisuuden ymmärrettävyyteen. Teoriassa esiintyvät käsitteet toimivat eräänlaisina ideaalityyppi-käsitteinä; todellisissa sosiaalisissa suhteissa ne esiintyvät monimutkaisissa yhteyksissä.

Ihmiset ja heidän toimintansa voivat kuulua sosiaaliseen ryhmittymään eri tavoilla.

(1) *Kollektiivisen* tai sarjallisen kuulumisuuden kautta toimintamme voi olla osa jotakin sosiaalista, oltiinpa tästä tietoisia tai ei. Voimme esimerkiksi toistaa sosiaalisia normeja tai olla osana sosiaalisesta tapahtumasta (esim. jonottaminen, tietyn TV-ohjelman seuraaminen, kuulumus johonkin yhteiskuntaluokkaan ym.).

(2) *Yhteistoiminnassa* taas joukko ihmisiä pyrkii tietoisesti saamaan jotain aikaan yhdessä ja ilman hierarkkista käskynjakoa.

(3) *Institutionaalisisessa ryhmässä* toiminta on jäsenelty pysyväksi, järjestäytyneeksi (työnjako) ja hierarkkiseksi.

(4) *Konfliktinomaisessa* suhteessa toiminta määräytyy osittain toisten vastakkaisen ryhmien projektien kautta, eli oman päämäärän lisäksi osallistujat pyrkivät myös toisen ryhmän voittamiseen.

Näiden neljän suhteen ymmärrettäväksi tekeminen muodostaa Sartrella kytköksen yksilöllisen kokemuksen ja historiallisten ehtojen välille.

Sartren mukaan sosiaaliset suhteet ovat ns. sisäisiä suhteita eikä niiden kokonaismerkitys ole kenenkään hallinnassa. Historian totalisoivassa liikkeessä kaikki kytkeytyy kaikkeen, mutta päämäärä karkaa varsinkin konfliktien takia. Jos esimerkiksi on olemassa vuorovaikutussuhteita suomalaisen politiikan ja kehitysmaiden välillä, olivatpa nämä

suhteet sitten sarjallisia tai institutionaalisia, niin suomalainen politiikka ja kehitysmaiden köyhyys kuuluvat samaan historialliseen vaikutus- ja vastuukenttään. Tässä on Sartren poliittisen sanoman lähtökohta: olemme kaikki osaa samaa historiaa eikä näitä sidoksia voida katkaista ilman ideologista vääristelyä.

Ajattelumme saattaa siis tuoda lisää valaistusta kysymykseen historian ymmärrettävyydestä, mutta filosofia voi tietenkin myös syventää normatiivisia kysymyksiä *käytännöllisestä järjestä.* Sartre pohtii kahdenlaisia kysymyksiä. Jos historia on totalisoiva prosessi ilman hallitsevaa subjektia (ihmiskuntaa), mitä tämä merkitsee konkreettisen toiminnan tasolla? Olisiko mahdollista uudella tavalla yhdistää historiaa niin että ihmiskuntaa olisi sen hallitsija? Näin Sartre vastaa marxilaisuuden haasteeseen. Hän piti kuitenkin kiinni tämän kysymisen mielekkyydestä vain jonkin aikaa. Jätettyään *Critique*-projektin puolitiehen 1960-luvun alkupuolella hän tavallaan myös luopui näistä kysymyksistä.

Michel Foucault'n mukaan moderniteetin olemismuotoa voidaan kuvailla kahden vastakkaisen suuntauksen kautta. Moderni yhteiskunta on totalisoiva: se pyrkii kaikenkattavuuteen ja kaiken hallintaan. Samalla se individualisoi. Foucault'n totalisoivan ajattelun kritiikki iskee suoraan Sartren 60-luvun alkupuolen poliittista ajattelua vastaan. Foucault'n väitteen mukaan on harhaanjohtavaa uskoa, että ihmisten vapautuminen voisi tapahtua yhdentämällä historia, koska sellainen hallinnan lisääminen joh-

taisi pikemminkin vallan voimistumiseen kuin vapauteen.

Foucault ei kokonaan kiellä Sartren ontologista teesiä historiasta totalisoivana. Myös Foucault'lle aikakausi muodostuu ihmistoiminnan kautta konstruoituun järjestykseen, ja tämän luodun järjestyksen olemismuotoja (kuten modernin tiedon ja vallan muodostelma) tunkeutuu aikakauden läpi, vieläpä totalisoivalla voimalla. Foucault hylkää ensisijaisesti Sartren poliittis-filosofisen johdopäätöksen, jonka mukaan on tärkeää saada aikaan uusi hallinta.

Foucault'n kritiikki nostaa esiin Sartren konkreettisuuden filosofian keskeisiä ongelmia. Toisaalta Sartre kuvaa historiaa totalisoivana liikkeenä ilman hallitsevaa subjektia. Tässä on edelleen paljonkin sellaista, mitä voi soveltaa tämän päivän globalisoituihin sosiaalisiin ehtoihin. Toisaalta käytännöllisen järjen kysymyksen kannalta asiat täytyy nähdä toisin: keskeisimpänä normatiivisena ongelmana tuskin on hallinnan lisääminen. Voidaan jopa sanoa, että globalisoituvassa maailmassa hallintaa on aivan liikaa-kin ja vääränlaista. Sartren *Critique*-teoksen ihmisellä ei tunnu olevan muita normatiivisia päämääriä kuin saada historia hallintaan. Kuten Sartre itsekin pian toteaa, teos päättyy eräänlaiseen poliittiseen realismiin.

1960-luvun moraalifilosofisissa kirjoituksissaan Sartre lähestyy ongelmaa toisella tavalla. Poliittisen realismin vastapainoksi hän nostaa kysymyksen siitä, mitkä eettiset arvot voisivat ohjata poliittista vastarintaa. Hän päätyy käsitteeseen

l'homme intégral. Tällä vaikeasti käännettävällä käsitteellä hän yhdistää ideat sekä eheästä että sosiaalisesti integroidusta ihmisestä, jolla on mahdollisuus vaikuttaa. Valitettavasti Sartren tämäkin moraalifilosofinen projekti jäi keskeneräiseksi. Emme tiedä, miten hän olisi yhdistänyt sen yhteiskunta-analyysiinsa.

Sartren konkreettisuuden filosofia kulminoituu kysymykseen: miten ihminen voi ottaa oman nykyluokkiansa haltuunsa? Tämä sinänsä hieno ajatus voidaan ymmärtää ainakin kahdella osittain vastakkaisella tavalla. Sillä voidaan tarkoittaa *globaalien hallinnan* aikaansaamista. Tämä taas voidaan käsittää niin, että yksittäinen paikallistasolla toimiva ihminen jää suurten historiallisten päämäärien jalkoihin. Hallinta saa aikaan alistettuja hallittavia.

Toisaalta ajatuksella voidaan myös tarkoittaa *l'homme integralin* nostamista keskeiseksi moraalipoliittiseksi ideaaliksi. Tällöin voidaan hallinnan lisäämisen sijaan korostaa esimerkiksi *rauhanomaisen moninaisuuden* ja *globaalien oikeudenmukaisuuden* levittämistä.

Sartrelle konkreettisuus merkitsi aina paljon enemmän kuin subjektiivisen kokemuksen korostamista. Subjektiivinen kokemuksemme voi tulla ymmärrettäväksi ainoastaan sen ehtojen ymmärtämisen kautta, ja nämä ehdot ovat sekä meidän maailmassa-olemisemme ontologiasa että sosiaalis-historiallisessa todellisuudessamme. Sartre ei siis koskaan pyrkinyt subjektivismiin, vaan päinvastoin korosti, kuinka subjektiivisuutemme on ank-

kuroitunut maailmaan. Eksistenssi edeltää olemusta.

Viite

1. Sivulla 168, oma käännös. Alkuteksti: "l'expérience critique partira de l'immédiat, c'est-à-dire de l'individu s'atteignant dans sa *praxis* [...] pour retrouver, à travers les conditionnements de plus en plus profonds [...] le concret absolu: l'homme historique."

Kirjallisuutta

- Foucault, Michel, "The Subject and Power". Teoksessa Dreyfus, H. L. & Rabinow, P., *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Harvester Wheatsheaf, New York 1982.
- Klockars, Kristian, *Sartre's Anthropology as a Hermeneutics of Praxis*. Ahsgate, Aldershot 1998.
- Klockars, Kristian, "Sartren etiikka". Teoksessa Sara Heinämaa, & Johanna Oksala (toim.), *Rakkaudesta toiseen*. Gaudeamus, Helsinki 2001.
- Sartre, Jean-Paul, *L'être et le néant*. Gallimard, Paris 1943.
- Sartre, Jean-Paul, *Critique de la Raison dialectique I: Théorie des ensembles pratiques*. Gallimard, Paris 1960.